

Azonban most, mintha már egy kedvezőbb fordulat előjeleivel találkozánk. Azt beláttuk, hogy több királyi táblára van szükségünk, nemcsak azért, hogy Erdélynek is jusson egy, hanem főleg *judicaturánk érdekében*. A közigazgatás szervezetében is az utóbbi időben több lépés történt a decentralisáció irányában.

Ujabbán pedig mozgalom indult meg arra nézve, hogy a vidék nagyobb, centrális helyein a közművelődés góczpontjai gyanánt museumok, könyvtárak létesüljenek. Az *egészséges decentralisáció*, a mely együtt jár az *elszigetelt erők koncentrálásával*, kezd hódító eszmévé válni; talán egyszer csak meghódol a közvélemény az előtt a felfogás előtt is, hogy *a tudománynak, a felsőbb oktatásnak is több nagy centrumot kell teremtenünk*.

Ha közoktatásügyünk jelenlegi vezetője vállalkozik rá, hogy az eddig elterjedt fölfogás és a megszokás merev korlátait áttörve, a harmadik magyar egyetem kérdésében bátran a kezdeményezés terére lépjen: akkor — meggyőződéseim szerint — ezzel az *egy* tényével akkora érdemet fog szerezni, a melynek alapján teljesen méltóan fog odaállhatni jeles elődei mellé.

IV.

Miután daczára a megelőző fejtegetéseimben méltatott okoknak, az államhatalom eddig a harmadik egyetem ügyét nem ragadta egész erélylyel magához, az eszme, a benne rejlő erőnél fogva más irányban kezdett gravitálni és vonzatva a felekezeti és helyi érdekek sphaerája által, mint egy új s nézetem szerint *nem szerencsés csillagzat* jelent meg szellemi életünk egén: egy létesítendő *felekezeti egyetem* alakjában.

Megelőzőleg ismertettem már a debreczeni református egyetem érdekében megindult mozgalmat, a melynek kitűzött céljával annál inkább lehet s kell is e tanulmányom keretében foglalkoznom, minthogy e terv gyakran lett úgy feltüntetve, mint a melynek megvaló-

sítása bizonyos tekintetben pótolni volna hivatva a soká késő harmadik állami egyetem létrejöttét; tehát azt úgy ebből a szempontból, mint első sorban általán a felekezeti egyetemek kérdése szempontjából kissé közelebbről megvizsgálni, határozottan időszerűnek tartom.

Ha a kérdést egyszerűen csak úgy állítjuk fel, hogy vajjon *hazánkban a protestáns hitfelekezeteknek van-e egyáltalán joguk egyetem fölállítására?* akkor e kérdésre törvényeink alapján csakis *igenlőleg* válaszolhatunk.

Az 1790/91-iki XXVI. t.-czikk 5. §-a kimondja, hogy a mindkét felekezetbeli evangélikusok, úgy elemi, mint középiskoláikat nemcsak megtarthatják, de belátásuk szerint újakkal is szaporíthatják, úgyszintén *felsőbb iskolákat* (et altiores) is állíthatnak előzetes királyi beleegyezéssel; (assensu regio) mindezen iskoláikban a tanerőket maguk választhatják, a tanítás és tanulás rendjét és módját maguk állapíthatják meg, — fentartásával azonban a legfelsőbb felügyeleti jognak (suprema inspectio) és *összhangban az Ó felsége által a karok és rendek javaslata alapján* (vagyis törvényhozási úton) *szabályozandó tanrendszerrel*, (Literaria institutio) mely ezekre az iskolákra is kiterjed.

Ez a törvény tehát az egyetemeket kifejezetten nem említi, de ki sem zárja az evangélikusok által felállítható felsőbb iskolák sorából. Ennek alapján legfelsőbb jóváhagyást nyert az ág. evangélikusok 1893-iki egyházalkotmányja, mely 189—190. §§-aiban ugyan csak *főiskolákról* szól, de 223. §-ában említi azt is, hogy *evangélikus egyetemnek fölállításáig* az egyház tanárjelöltjeivel mi történjék. Úgyszintén az evang. református egyháznak az idén szentesített alkotmányszervezetében a 405. §. 4. pontjában a főiskolák között: a) akademiák és b) „*egyetem*“ soroltatnak elő.

Tehát maga az egyetemállítási *jog* kérdéses nem lehet; ha azonban e *jog tartalmát* vizsgáljuk, azt kell tapasztalnunk, hogy az annyira meghatározatlan, miszerint *a jog érvényesítése nézetem szerint okvetlenül előzetes tör-*

vényhozási intézkedést föltételezne. Erre látszik utalni a volt cultusministernek az a fentartása is, a melylyel a debreczeni egyetem javára tett városi alapítvány megerősítéséhez a maga részéről hozzájárult s a melyet fejtegetésemnek a kérdés történeti fejlődésére vonatkozó részében említettem. S még inkább utal erre Trefort 1873-iki főtanodai törvényjavaslata, a mely ama föltételeket részletezi, melyek alapján a felekezetek főiskolákat állíthatnak, illetőleg e főiskolák szervezetét szabja elő.

Ha ugyanis az evang. református egyház illetékes képviselője a kormányhoz az iránt folyamodnék, hogy például Debreczenben egyetemet nyithasson meg, illetőleg ehhez ő Felségének legfelsőbb beleegyezését nyerhesse ki, akkor a kormány a következő kérdések elé látná magát állítva:

„Mi az egyetem? Milyen tudománykarok alkothatnak egy egyetemet és legalább hány kar szükségeltetik egy egyetemhez? Mely tanszakoknak kell az egyes karokon okvetlenül képviselve lenniök és hány tanszék szükséges egy kar létrejöttéhez? Minő jogok illetik meg az egyemet a képesítés tekintetében s másrészt minő testületi jogokkal élhet? Minő tanrendszer követendő az egyetemen? Hogyan gyakorlandó a legfelsőbb felügyeleti jog egy egyetemmel szemben?“ stb. stb.

Mindezekre a kérdésekre nézve fennálló törvényeink *semmi* felvilágosítást sem nyújtanak, mert mindkét létező egyetemi törvényünk, (az 1848. XIX. és 1872. XIX. t.-czikk) a maga szükségzavú dispositióval is csak egy-egy meghatározott egyetemre vonatkozik, az első a budapestire, a második a kolozsvárra, s hogy egyetem és egyetem között a szervezet tekintetében különbség lehet, azt magának az utóbbi törvénynek a kolozsvári egyetem karaira vonatkozó rendelkezése tanúsítja, más-kép állapítván meg azokat, mint a hogy a budapesti egyetemen fennállanak. De különben is mindkét törvény félreérthetetlenül *állami* intézményekre vonatkozván,

azoknak analogiája a fentebb elősorolt kérdések nagy részére már ez okból sem alkalmazható.

Vajon helyes, jogos, czélszerű volna-e, ha a fentebbi kérdéseket egy ily konkrét eset alkalmából a végrehajtó hatalom — habár legfelsőbb elhatározással is, — a maga hatáskörében döntené el? Nézetem szerint ez úgy az előbb idézett 1791-iki alaptörvény rendelkezéseivel, mint a kérdések természetével, fontosságával, horderejével határozottan ellenkeznék.

Egyébiránt maga a törvényhozás jelölte ki a helyes utat e kérdésben, a mikor *mindkét létező egyetemünk ügyében külön törvényt alkotott s mindkét törvényben kilátásba helyezte az egyetemi oktatás ügyének általános törvény általi rendezését.**

Ha tehát a debreczeni protestáns egyetemet csakugyan létre akarják hozni, akkor véleményem szerint e kérdéssel okvetlenül a törvényhozásnak is kell foglalkoznia, és vagy ezen egyetemre vonatkozó külön törvényt alkotnia, vagy — a mi bizonyára helyesebb volna és a mire nézve az előzmények az említett törvényeken kívül az 1869-iki trónbeszédben, b. Eötvös 1869-iki törvényjavaslatában, az 1872-iki értekezésben és az 1873-iki Trefort-féle törvényjavaslatban már megvannak — : *az egyetemek, esetleg az egész felsőbb oktatás ügyét általános törvényvel szabályoznia.*

Kénytelen vagyok itt arra is utalni, hogy a felekezetek egyetemállítási joga a maga tartalmára és következményeire nézve sokkal bonyolultabb és kényesebb dolog is, mint sokan hinnék, s hogy ezért annak törvényhozási rendezését nem csak illetékességi szempontból, de tekintettel a felmerülhető számos controveszkérdésre is okvetlenül szükségesnek tartom.

Nevezetesen: nálunk az egyetemek tudvalevőleg nem csak tudományos grádusokat, de állami érvényű

* A kolozsvári egyetemre vonatkozó törvényjavaslat tárgyalásakor a kormányt ellenzéki részről *alkotmányértéssel* vádolták, mert az új egyetem megnyitására az e'öntézkedéseket megtette, mielőtt a törvényhozás határozott volna.

képesítést is nyújtanak. Már most a *tanítás* és *képesítés* joga két különböző dolog s az utóbbi az államhatalomnak oly attributumát képezi, a melyet az idézett régibb tanügyi törvények által bizonyára nem osztott meg a felekezetekkel oly mértékben mint a tanítás jogát. Ezt tanusítja nem csak számos azóta létrejött törvényünk, de bizonyítja az administratív gyakorlat is oly téren, a mely törvényileg szabályozva nincs. Így például a kormány tényleg betekint minden felekezeti jogacademia minden évi tanrendjébe s csak ha az előszabott tanszakoknak az előszabott mértékben való tanítását biztosítva látja, *nevezi ki évről-évre az illető jogacademia államvizsgálati bizottságát*, mely nélkül a tanintézet nyilvánossági jogúnak elismerhető nem is volna. Ebben a tényben benne rejlik a felekezetek részéről is annak elismerése, hogy a képesítési jogot tulajdonképen évről-évre a kormány rendelkezéséből kapják meg, *az tehát vissza is vonható*. Ez a bizonytalan jogállapot a jogacemiákra nézve a régi usus alapján s kölcsönös jóakarat mellett még csak valahogy fentartható volt, de hogy egyetemek létesüljenek, a melyeknek képesítési joga *törvényileg meg nem határozott követelmények szempontjából* kormányzati hatáskörben évről-évre adassék meg, az, azt hiszem, maguknak a felekezeteknek érdeke szempontjából sem kívánatos.

Külömben sem tévesztendő szem elől, hogy a legtöbb állam, a melyben felekezeti egyetem van és a melyben ezen egyetemek jogköre törvényileg szabályoztatott, *lényeges különbséget tesz az állami és a felekezeti egyetemek képesítési joga között*, még a tudományos fokozatok osztása tekintetében is.

Igy *Franciaországban* az úgynévezett szabad faculték vagy egyetemek (ilyenek a katolikus felekezetiiek) kizárólag csak tanítanak, de semmi képesítési jogot sem gyakorolnak; államilag érvényes vizsgák letehetése végett, hallgatóik kénytelenek az állami facultásokat keresni fel.

Angliában is, hol pedig az iskolaállítás terén a legnagyobb szabadság uralkodik, például a dublini katolikus egyetem csak tanít, grádusokat csupán theológiából és a philosophiából oszt.

Hollandiában az államiakon kívül van egy egyetem, melyet nem az állam, hanem egy város tart fenn: az amsterdami; ez ép oly jogokat gyakorol, mint az államiak, de ép olyan állami kormányzás alatt is áll, mint ezek. Egyetemek állítására az alkotmány a jogot a vallási s más testületeknek megadja, de a grádusok osztására való jog megadása iránt tett javaslatot a törvényhozás elutasította.

Belgiumban, van részletesen intézkedő egyetemi törvény 189.-ből. Az alkotmány értelmében bárki állíthat bármily fokú iskolát, tehát a felekezeti is állíthatnak fel egyetemeket, sőt tényleg fenn is tartanak kettőt; az egyetemek karait, a karokon képviselendő tanszakokat, a karonkint végzendő tanulmányokat azonban a törvény minden egyetemfentartóra nézve kötelezőleg előszabja, s az ország székvárosában egy állami bizottság székel, a melynek hitelesítő záradéka ad csak érvényt minden egyetem bármily képesítő oklevelének; ezen hitelesítő záradék megadása pedig a törvény rendelkezéseinek az illető egyetem részéről való megtartásától van függővé téve.

Olaszországban van néhány, nagyon jelentéktelen felekezeti egyetem, a melyek régibbek a jelenlegi alkotmánynál s grádusokat osztogatnak, de az állami szabványoknak alá vannak rendelve. A jelenlegi alkotmány fennállása óta felekezeti egyetem felállítására jog nem adatott; a létrejött felekezeti szakiskolák képesítési jogukat a kormány rendeletével kapták meg.

Austriában és Németországban tudvalevőleg felekezeti egyetemek egyáltalán nem léteznek. Ilyennek Németországban legfőlebb az alapítványi jellegű, bár királynak nevezett braunsbergi Lyceum Hosianum volna tekinthető, és épen ez a némileg felekezeti (katolikus)

színezetű intézet az egyetlen németországi felsőbb iskola, melynek karai nem bírják a doctori promótió jogát.

Már az ismertetett példák is mutatják, hogy a felekezetek egyetemfentartási joga terén különböző felfogások uralkodnak, hogy annak törvényes szabályozása mindenütt, a hol ily egyetemek létesítése szóba került, szükségesnek ismertetett s hogy *a hol a felekezeti egyetemek egyáltalán valamely képesítési jogot gyakorolnak, ott ennek köre és föltételei gondosan meg vannak szabva.*

Azt hiszem tehát, igazolt abbeli felfogásom, hogy a tervezett debreczeni protestáns egyetem tényleges létesítése csak a törvényhozásnak valamely alakban való rendelkezése alapján történhetnék meg.

Így áll a dolog *jogi* oldala; nézzük már most, hogy *célszerűségi* szempontból e terv kivitele mennyiben felelne meg azoknak az érdekeknek, a melyek az előbb kifejtettek értelmében a harmadik egyetemhez fűződnek s annak szükségességét indokolják.

Ha pusztán arról van szó, hogy az evang. református egyház szükségét látja annak, miszerint debreczeni főiskoláját fejleszsze, papjelöltjeinek magasabb kiképzését s esetleg doctori fokozattal való felruházhatását biztosítsa, tanárjelöltjeinek mindennemű szakra a törvénynek megfelelő módon való képzéséről *saját hatáskörében* gondoskodják: akkor ennek az első sorban mindenesetre *felekezeti* érdekek szempontjából a debreczeni egyetem fölállítása indokoltnak tűnhetik fel, habár azt hiszem, ezeket az érdekeket is ki lehetne elégíteni más úton. Ha azonban azoknak a nagy, országos érdekeknek, a nemzeti kultúra amaz általános érdekeinek szempontjából vizsgáljuk a dolgot, a melyeket én az előbbieken, mint a harmadik egyetem fölállításának indokait soroltam fel: akkor arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy azokra egy ily felekezeti egyetem fölállításából csak nagyon kevés előny s annak következményeiből esetleg némely hátrány is háramlanék.

Először is, — bár a hely kérdésével csak a legutolsó fejezetben szándékozom foglalkozni, — a felekezeti egyetem helyéül kiszemelt Debreczennel szemben már most meg kell jegyeznem, hogy miután az úgyszólván beleesik az ország két egyetemi városát: Budapestet és Kolozsvárt összekötő földrajzi vonalba, e város a közművelődési tényezők helyes geographiai elosztása szempontjából egyetemi székhelyül nem látszik alkalmasnak s mindenesetre valószínűtlen, hogy e fekvése mellett az ottani egyetem — el is tekintve felekezeti jellegétől, — az országnak Budapesttől és Kolozsvártól távolabb eső részeire valami nagy vonzerőt gyakorolna. E helyen főlemlíteni tartozom, hogy a most jelzett körülmény daczára Trefort 1880-iki előterjesztése Debreczent alkalmasnak mondja egy protestáns felekezeti egyetem helyéül, melynek föllállítása eszméjével a protestánsok már akkor foglalkoztak.

Másodszor nem szabad felednünk, hogy a harmadik egyetem föllállításának egyik legsürgetőbb indoka orvosi facultásaink rendkívül csekély száma s ebből folyólag a hazában képzett orvosok számának elégtelensége. A Debreczenben tervezett protestáns egyetemet Trefort most idézett felterjesztése úgy említi, mint a mely protestáns theologiai, jogi, philosophiai és matematika-természettudományi karokból volna szervezendő; a város adományára vonatkozó tárgyalások alkalmával csak jogi és philosophiai s később létesítendő theologiai facultás említettett s legalább is kétes, vajjon a philosophiai kar a budapesti állapot értelmében volt-e gondolva, vagyis mint olyan, a mely a matematikai és természettudományokra is kiterjedne? De akár mint legyen is ez contemplálva, annyi bizonyos, hogy *orvostudományi kar szervezése a debreczeni protestáns egyetem keretében nem forog szóban*, a mint hogy nem is hiszem, hogy ama roppant költségek mellett, a melyeket egy modern orvostudományi kar létesítése a szükséges klinikák, laboratoriumok, gyűjtemények miatt igényel, egy fele-

kezeti és helyi tényezők által létesített egyetemen e kar felállítása a mi viszonyaink között lehetséges volna. Tehát bizonyos az is, hogy a debreczeni terv megvalósítása a harmadik egyetemet indokoló egyik legaktuálisabb, leggyakorlatibb érdek szempontjából *teljesen közönyös* vállalkozás volna, ezen az érdeken — az **orvosképzés és vele összefüggő egészségügy érdekén** — mitsem lendítene, s miután az állam részéről egy külön orvosi facultás felállítása a többi karok nélkül, nem kívánatos, de természettudományi kar nélkül nem is lehetséges: *a debreczeni protestáns egyetem fölállítására a harmadik — orvoskarral bíró — állami egyetem kérdését változtatlanul a napirenden hagyná.*

Ezekhez járúl, hogy akármily dicséretes, elismerésre, sőt csodálatraméltó áldozatkészséget fejtenek is ki az érdekelt helyi, sőt távolabb eső tényezők is ezen felekezeti egyetem létrehozása körül, mégis alig hihető, hogy oly anyagi erő felett rendelkezhetnének, mely egy, az egyetemek iránt mai nap támasztott minden igénynek megfelelő egyetem felállítására és fentartására — még abban a keretben is, a melyben a debreczeni egyetem tervezve van — elegendő volna. Különösen áll ez arra az esetre, ha matematika-természettudományi kar, illetőleg a philosophiai karon matematika-természettudományi szakok is terveztetnek, a mely szakok tudvalevőleg az orvosiakhoz nagyon hasonló költséges berendezést igényelnének, s a melyek *nélkül* viszont még a tervezett tanárképző intézet sem felelhetne meg egész feladatkörének.

A leíró természettudományok, (állattan, növénytan, ásvány- és földtan) a physika, a vegytan mai nap mind kiterjedt intézeti helyiségeket, külön e célra berendezett laboratóriumokat, gazdag gyűjteményeket és fűvészkertet igényelnek. Kolozsvárott az egyetem abban a szerencsés helyzetben volt, hogy az erdélyi museumtól nemcsak kész, nagy gyűjteményeket, de botanikus kertet és állattani intézetül alkalmas épüle-

tet is kapott; mégis szükséges volt 161,000 forint költséggel vegytani intézetet építeni, a könyvtár újon való felépítése által a növénytani intézetnek új helyiséget adni s a physikai és ásványtani szakok ma sincsenek véglegesen elhelyezve. Nem tudom, milyen állapotot találnának e szakok Debreczenben s számba vették-e az ottani egyetem tervezői az elhelyezésök által igényelt költségeket?

Általán sajnálom, hogy utána járásom daczára sem tudtam pontos adatokat szerezni a debreczeni egyetem részére alapított vagy felajánlott összegek mennyiségéről s azok netáni külön-külön rendeltetéséről. Ez év elején a lapokban másfélmillió korona volt — mint a gyűjtések eredménye — említve; azóta ez az összeg bizonyára gyarapodott.

Nézzük már most, hogy, *föltéve, miszerint az érdekelt tényezők az építkezés, berendezés, gyűjtemények létesítésének, szóval az alapberuházásnak minden költségeit képesek előteremteni*, mennyibe kerülne a tervezett egyetemnek, valódi egyetemi színvonalon való *fentartása*.

A kolozsvári egyetem az orvoskar összes költségeinek levonásával, ellenben a tanárképző intézet csekély költségének hozzászámításával kerül ez idén 205.848 frtba. A lemergi egyetem az orvoskar felállítása előtt került évi 175.000 frtba, a czernowitzi (mely theologiai, jogi és bölcsészeti facultásból áll) 116.000 frtba, a zágrábi, hasonló összeállítással, az összes természettudományi szakokkal és gyógyszerésziskolával, 147.700 frtba, a münsteri academia, mely pedig csak theologiai és bölcsészeti facultásokból áll: 134.200 frtba.

Azt hiszem tehát, hogy ha a debreczeni protestáns egyetem orvoskar nélkül, de — már a tanárképzés teljessége szempontjából is, — matematika-természettudományi szakokkal szerveztetnék, akkor annak évi rendes költségét *legalább* 130.000 frtra kell számítanunk, a mi az — eléggé optimistikus számítással — 20.000 frtra tehető tandíjjövedelem levonásával 110.000

forint tiszta kiadás után országos kamatláb szerint 2,750.000 forint, vagyis 5,500.000 koronára menő alaptőkének felelne meg. Ekkorára kellene tehát az alapított és gyűjtött összegeknek legalább is rúgniok, hogy a debreczeni egyetem fennállása — orvoskar nélkül is — biztosítottnak legyen tekinthető.

És föltéve, hogy ennek a roppant összegnek az összegyűjtése, illetőleg ekkora kiadás fedezetének biztosítása csakugyan sikerülne, még mindig hátramarad az a legfontosabb kérdés, *vajon a hazai tanügynök, a tudomány érdekének, a nemzeti érdekeknek jó szolgálatot teszünk-e azzal, ha a felekezetek egy sohasem tagadott, de eddig talán nem ok nélkül igénybe nem vett jogának buzgó érvényesítésével a felekezeti oktatást s tehát vele mindenesetre a felekezeti szellemet is egy oly térre visszük be, a hová az eddig hazánkban befogadva nem volt: az egyetemi oktatás terére?* Mert bár igaz, hogy a fervezett protestáns egyetemen képviselő szakoknak majdnem mindegyike oktattatik már ma is *felekezeti felsőbb iskolákban*; a theologia a hittani intézetben, a jog a jogacademiákon, a bölcsészeti szakok egy része szerzetrendi tanárképezdéken stb. — ne feledjük, hogy mikor *egyetem* fölállításáról van szó, — a mire nem hihetem, hogy csak a *cím* miatt törekednének — mind e tanszakoknak sokkal magasabb tudományos auctoritással és sokkal nagyobb érvényű képzési joggal tanítása van minden bizonynyal czélba véve.

Kőrösy Sándor a képviselőházi enquêteben óda nyilatkozott, hogy felekezeti egyetemekre szükség van, már az *egészséges verseny* érdekében is. Ez az elv az elméletben megállja a helyét, de bizony a gyakorlatban nem mindig bizonyúl igaznak. Ha a mi közönségünk csakugyan minden esetben a képesítő oklevelek belső értékét vizsgálná és elkerülné az oly iskolákat, a melyek enyhébb mérték alkalmazásával mégis ugyanoly érvényű bizonyítványt adnak mint mások, ha nem hallanók nálunk oly igen gyakran, hogy hiszen ennek vagy amannak

nincsen azért szüksége ilyen vagy amolyan bizonyítványra, hogy hivatalnok, vagy tanár legyen vagy egyéb tudományos hivatást kövessen, hanem csak azért, mert szülei megkívánják, hogy végzett ember legyen, van neki miből élnie stb. stb; szóval, ha nálunk a tudományos qualificációt minden esetben az igazi, komoly tudás kedvéért keresnék és annak hiányában a bizonyítvány formái értékének a közönség felfogása gyakorlati értéket nem tulajdonítana: akkor azt mondanám én is, hogy romboljunk le minden gátat, a mely nálunk ma még a tanítás és iskolaállítás szabadságát korlátozza, és hadd legyen valóban szabad verseny, a melyben aztán: győzzön a jobb! De a míg ennek föltételei a gyakorlatban hiányoznak, addig én a szabad verseny abszolút elvét érvényesíthetőnek nálunk nem tartom, egyéb politikai okokból sem, a melyekre lesz még módom ráutalni.

Nem akarom én ezzel épen a debreczeni főiskola derék tanári karát kisebbíteni vagy az ott tervezett egyetem színvonaláról már előre kedvezőtlen véleményt mondani: itt elvről van szó és szem előtt kell tartani azt, hogy ha egyszer a felekezeti egyetem megvan, akkor a példa nem fog sokáig követés nélkül maradni.

Nálunk most mind sűrűbben szokták a *népnevelés teljes államosítását* követelni; és sajátságos, hogy ugyanakkor, a mikor néhányan hazafias buzgalmukban az állami érdekek védelmét az oktatás terén odáig akarják vinni, hogy — nem számolva a tehetetlenséggel határos nehézségekkel, a melyekkel egy ily reform járna, — a felekezeteket száműzni akarják az oktatásnak arról a teréről, a melyen a valláserkölcsei momentumok mindenestre legnagyobb súlylyal bírnak s a melyen ép ezért a felekezeti oktatás még legjogosultabb: az elemi oktatás teréről, ugyanakkor megengedni készek, hogy a felekezetek az oktatásnak egy egészen új terén: a legfelsőbb vagyis az egyetemi oktatás terén, állást

foglaljanak. A mikor napról-napra látjuk, hogy a felekezetek középiskoláikat csak igen tetemes államszegélyekkel képesek a törvénynek megfelelő és korszerű karban fentartani, valóban csodálkozunk kell felette, hogy a helyett, miszerint erőiket — mint *Felméry Lajos* igen okosan tanácsolta nekik, — alsó- és középiskoláik független fentartására koncentrálják, egyetemek állításába akarnak bocsátkozni.

Örömemre szolgál felfogásom támogatására két oly férfiú véleményére hivatkozhatni, a kiknek egyike egész a radicalismusig előhaladott politikai és sociális nézeteiről, másika pedig épen mint a felekezeti jogok lelkes és buzgó védője ismeretes. *Herman Ottó* az 1883-iki enquete-ben hangsúlyozta, hogy „ez idő szerint nálunk és egyebütt is határozottan követeltetik, hogy a tudori okleveleket osztogató legmagasabb intézetek ne viseljenek felekezeti jelleget.“ *Thaly Kálmán* pedig a képviselőház 1887 február 17-iki ülésében kijelentette, hogy sem katolikus, sem protestáns egyetem fölállítását nem kívánja.

Már előbb említettem, hogy a protestánsok debreczeni példája nem maradna követés nélkül. Azt hiszem, nem kell jóstehetség hozzá előre megmondani, hogy ha a protestáns egyetem létrejött, akkor a *katholikus egyetem*, melyről már szintén szó volt régebben és legújabbban is, s a melyre szintén tétettek alapítványok, nem váratna sokáig magára. A hozzávaló anyagi erőt — már legalább akkorát, a minővel a protestánst létre tudták hozni, — bizonyára megtalálnák és hogy *joguk* volna hozzá a katolikusoknak is, ezt a protestáns egyetem zászlóvivői csak nem vonnák kétségbe? A katolikus egyetem felállítása pedig egy más kérdést is mozgásba hozhat. A budapesti egyetem alapjára nézve elismerték mindig a kormányok, elismerte maga Deák Ferencz, hogy annak vannak részei, a melyek katolikus felekezeti célokra adattak s hogy ezek ezentúl is erre a célra biztosítandók vagy *kiválasztandók*. A katolikus

egyetem fölállítása könnyen maga után vonhatná ezen alapok revindicálását, esetleg a budapesti egyetem katolikus theológiai karának megszüntetésével.

És tovább megyek: a „quod uni justum alteri aequum“ elve szerint nehezen tartanám a protestánsok sikeres kezdeményezése után megtagadhatónak, hogy — ha kívánná, — a *görög keleti egyház* is felállítsa a maga egyetemét, — például Nagyszébenben egy görög keleti román egyetemet; *pénzforrásokat* is esetleg találna számára; hogy az ilyen egyetemnek a *nyelve* milyen volna, az legalább is kétes, mert a nemzetiségi törvény, csak az *országos* egyetem nyelvét nyilvánítja magyarnak, hogy azonban a *szelleme* a magyar állameszme iránti rokonszenv terjedésének nem kedvezne, azt némely eddig szerzett tapasztalat után meglehetősen bizonyossággal mondhatjuk előre.

Ime csak futólag mutattam rá, hogy a felekezeti egyetemre irányuló törekvés következményeiben hová vezethet. Kívánatos-e *tudományos* szempontból, kívánatos-e *politikai* szempontból, hogy ebben a nemzetiségileg, társadalmilag úgysis annyira széttagolt, politikailag még eléggé össze nem forrt országban immár a tudományba is belévitessék a felekezeti s előbb-utóbb a nemzetiségi particularismus? hogy akkor, a mikor minden jel a *vallásosság* hanyatlására s csak a *felekezeti* szellem erősödésére mutat, akkor még egyetemek alakjában is újabb várak építtessenek e felekezeti szellem s vele a széthúzó törekvések, a szellemi elkülönülés, az inkább hatalmi érdekekért, mint tudományos igazságokért vívott meddő szellemi harc számára?

Ezeket a kérdéseket annál kevésbé habozok teljes nyíltsággal állítani oda és hívni fel rájuk a felekezeti egyetem pártolójának figyelmét, mert meg vagyok róla győződve, hogy a felekezeti egyetem eszméjének eddigi terjesztése a legtisztább hazafias intenciókból indult ki s ép ezért hihetem azt is, hogy pártolói másoknak

ugyanily hazafias érület által sugalt aggályait elfogúlatlanúl fogják mérlegelni.

Ezen aggályaim alapján ajánlanám a debreczeni protestáns egyetem tervezőinek jóakarátú megfontolásába, vajon nem volna-e jobb jelenlegi főiskolájuk keretében maradvá jogacademiájuk fejlesztése mellett esetleg a philosophiai szakok számára is egy *academiát* létesíteni, mely tanárjelöltjeiket néhány éven át képezhetné? vagy valamelyik egyetem mellett egy internátust állítani fel tanárjelöltjeik számára, a hol egyházi felügyelet és vezetés alatt állhatnának?

Hogy a protestáns theologiai facultás kérdését mikép vélem megoldandónak, arról tanulmányom utolsó fejezetében szólok.

Mindenesetre pedig megfontolandónak vélem a felhozott szempontokat a *törvényhozás* részéről, ha a protestáns egyetem felállításának kérdésével, — esetleg az egyetemi törvény megalkotásával — foglalkozni fog, a melyeknek egyikét vagy másikat merőben elkerülhetetlennek tartanám, ha a debreczeni terv a megvalósulás stádiumába lépne.

A felekezeti egyetem állítására irányuló mozgalomból pedig levonhatjuk azt a tanulságot, hogy *jó lesz a harmadik állami egyetem fölállítását soká nem késleltetni*, mert e kérdés megoldatlan volta az egyedüli, a mi annak a mozgalomnak némi látszólagos jogosúltságot kölcsönöz.

V.

Az előbbieken előadtam az egyetemeink szaporítására irányuló törekvés rövid történetét és jelen állását, indokolni iparkodtam a harmadik egyetem szükségességét és kifejtettem, hogy annak, ha a hozzákötött czélokot elérni akarjuk, *állami egyetem*-nek kell lenni, mert egy felekezeti egyetem ama czélokot a maguk teljességében megvalósítani nem is tudná s úgy a tudo-